

Kovač Žnideršič Ružica

A JELENLEGI TÁRSADALMI VÁLSÁGOK ZORAN VIDA KOVIĆ ELEMZÉSEIBEN*

Dr. Zoran Vidaković könyve a hazai marxista gondolkodás újabb fontos állomását jelenti, s különösen jelentősek a marxi elméleti-történelmi megismerés jelen világunkra történő vonatkozásai. Ennek kimutatása a ma embere fejlődését előremozdító elméletnek és történelmi tapasztalatainak a kiemelésével kezdődik, majd a kapitalista termelés és a munkaerő-felhasználás ellentmondásaival folytatódik, s végül az emberi tevékenység és a szükségletek szociális erejéről szóló elmélettel — a marxi forradalmi gondolkodás központi kérdésével — zárul. A könyvnek két alaptétele van. Az első a világnak a történelmi eseményeken belüli egységes voltáról szól. (A társadalmi akciók mindenütt csupán abban az esetben lesznek eredményesek és járnak radikális változásokkal, ha a világban történő globális eseményeknek a figyelembevételével alkalmazzák őket.)

A második tétel rámutat arra, hogy a társadalmi struktúra és az emberek, emberi közösségek közötti általános ellentétek megoldhatatlanok az emberek autonóm, radikális, kollektív cselekedetének felszabadítása, valamint individuális indítékai, szükségleteik és képességeik felszabadítása nélkül. „Korunk történelmi erőinek összecsapása borotvaélre állította — és ezzel egyformán lehetővé tette a felemelkedést és a bukást is — az emberi létezés értelmét és feltételeit, az emberi nem és az egyedek alkotásaiban kikristályosodott anyagi és szellemi értékek létezését.” (6. o.) A szerző szerint alapvető feladat az emberek és az emberi közösségek tényleges társadalmi hatalmának elméleti-történelmi bizonyítása. Korunk gazdag tapasztalatai nemcsak a marxi állításokat és feltételezéseket támasztják alá, de e tapasztalatok segítségünkre vannak a Marxtól öröklött elméleti-történelmi módszerek megvitatásában is. Napjaink proletariátusának harcában létrejött a történelmi erő, mely — a szerző szavaival — „...szöges ellentéte az elidegenedett struktúráknak: az emberi emancipáció gyakorlata, az emberek tendenciózusan autonóm gyakorla-

* Zoran Vidaković: Marks i savremeni svet. Partizanska knjiga, Ljubljana, OOUR Izdavačko-publicistička delatnost, Beograd, 1981.

ta, mely az egyéni és kollektív kisajátítást, valamint az ember és környezete univerzális és szabad fejlődését célozza”.

A könyvnek e két alaptétele — a világban zajló eseményeknek, az elnyomó struktúráknak és a felszabadító gyakorlatnak az együttese, valamint az ember és a világ fejlődésének fő ellentmondásai — között húzódik meg a szerző elméleti értekezése és argumentumainak vezérfonala. Ahogyan könyvében kiemeli „ez az emberiségnek mint egésznek és az embernek mint egyénnek a relációja”. Alapos elemzését végzi az emberi képességek, szükségletek és aspirációk egyetemes fejlődési tendenciájából kinövő forradalmi osztálynak, a proletariátusnak, a kapitalista struktúráktól történő, történelmileg feltételezett emancipáció gyakorlatának kritikáját. A szerző szerint a modern proletariátus az egyetemes emberi felszabadulás hirdetője lesz, megszűnik a kapitalista társadalmon belül osztályként, annak termékeként létezni, „a proletariátus tengelye lehet az emberiségnek, egybegyűjtője és megsokszorosítója minden olyan erőnek, mely azokat az embereket szolgálja, akiknek ilyen világra van szükségük, és akik *a fellemlelkedés küszöbén és az elbukás peremén ezt választják*”.

(9. o.)

Könyvén dolgozva a szerző hangsúlyozza: rohamosan mélyül korunk válsága, de annak a „marxizmusnak” a válsága is, mely képtelen volt arra, hogy túlhaladja a tegnapi világot és közelebb kerüljön a mához. Éppen ezért méltó figyelemre a mű, hisz a szerző új kérdéseket vet fel, azokat az álláspontokat érinti, amelyek lehetővé teszik a mai világ eseményeinek teljes és megbízható megismerését. Az emberiség napjainkban a marxizmus ellentmondásaitól, a szocializmus válságától terhes, a szocializmusétól nemcsak mint társadalmi rendszerétől, hanem mint történelmi mozgalmától is. Ha képtelenek lennénk ezeknek az ellentmondásoknak, valamint a meghaladásukra törő lehetőségeknek a megértésére, elveszítenénk a polgári társadalom válságáról és a szocialista alternatívákban rejlő lehetőségekről szóló elméleti támpontjainkat.

A szerző értekezésének alapvető célja rámutatni „a marxi üzenet eszenciális tartalmára és korunk proletariátusa radikális osztályharcának a fő momentumaira.” (267. o.)

A könyv módszeres és kimerítő ismertetője a modern világ dialektikájáról szóló marxi értelmezésnek, az alapvető ellentmondások aspektusainak, akárcsak ezen alapvető ellentmondások történelmi fejlődésének, az alienatio és dezalienatio alapvető ellentmondásokra vonatkozó dialektikájának, a proletár gyakorlat és a szocializmus kritikai elméletének, a polgári társadalom történelmi válságának, valamint a proletár gyakorlat és a korai szocializmus ellentmondásainak.

Felettebb érdekes a könyv *Út a konkrét igazság felé korunkban* című fejezete, melyben a szerző még egyszer kiemeli a marxi módszerek aktualitását, mégpedig a modern fejlődés dialektikájának elméleti koncepciójától a modern világ konkrét megismeréséig. Abban az igyekezetben, hogy a mai világ eseményei reprodukálásának módszerét levezesse, eljut a megállapításig, hogy korunk osztályainak és osztályharcának elméleti feldol-

gozásában egy közbülső szakaszt találhatunk, „hidat, a történelmi dialektika absztrakt kiindulópontja és a konkrét megismerés között”. A híd azért jön létre, mert a társadalmi lény változásának ellentmondásos tendenciáján keresztül a dialektika egységét fogja át, „a válságokon keresztül történő kibontakozását és megoldását az alapvető történelmi bonyodalmaknak, megoldását vagy megoldhatatlanságát a személyes ellentmondásoknak a megosztott világ mindkét részében, mindkét alapvető történelmi erő hordozóinak részéről, osztályharcukon keresztül”. (268. o.)

A proletariátus fejlődése és átalakulása című fejezetben a szerző rámutat, hogy a fejlődés mai szakaszát két momentum jellemzi: először, a dolgozó és kizsákmányolt lakosság legnagyobb részének erőteljes proletarizálódása, másodsor a különböző proletár és félproletár osztályok helyzete közötti nagy anyagi és szociális különbség. Az említett momentumok a kapitalista expanzióknak mint világfolyamatnak az eredményei: a termelés feltételeinek hirtelen, antagonisztikus társadalmasítása a nemzetközi és világtermelésnek, valamint a tőke akkumulációjának szolgálatában. „Amíg a dolgozó tömegek ellenállása jobbra csak passzív, osztályharcuk mindaddig kellőképpen nem artikulált, ennek következtében meg sem közelíti az emancipált, forradalmi jellegű szocialista gyakorlatot — más szóval, mindaddig, amíg a dolgozó tömegek a proletarizálódás kohójában, emancipált osztályharc útján nem válnak forradalmi osztállyá — addig a kapitalizmus és a burzsoázia osztályharca döntő módon befolyásolja a proletár osztályok fejlődését és átalakulását.” (483. o.) A kapitalista termelési folyamat jelenlegi intenzív nemzetközi társadalmasításának pillanatában a tőke létrehozásának imperatívusa a dolgozó tömegek világméretű, extrém felosztásában rejlik, mint ahogyan a nemzetközi osztályuralom imperatívusát is a kizsákmányolt és a kizsákmányoló osztályok szociálpolitikai elkülönítésének tényében kell keresni. A szerző proletár szempontból elemzés alá veszi a nagy nemzetközi munkamegosztások egyikét, mely világviszonylatban szakadékat teremt a nagyvárosok és a függő viszonyban levő, neokoloniális országok proletariátusa, a tőke létrehozásában aktívan részvevő és a végletekig elszegényedett osztályok, az ipari és agrár munkaerő között. A második nagy nemzetközi munkamegosztás hierarchikusan különíti el, osztályokba sorolja az ipari dolgozókat, helyzetüknél fogva különböző rétegeket teremt a munkacső felhasználása és reprodukálása, anyagi, szociálpolitikai és egzisztenciális szempontból. Az ipari proletariátus rétegződésének több dimenziója van, és a különböző rétegek összefonódásával jönnek létre az „összetett szerveződések”. A szerző szerint ennek fő dimenziói a következők:

a) megosztás az ipari dolgozók között, akik munkájának értéke és ára, munkafeltétele és fogyasztása a tőke és a szabad burzsoá bérmunka közötti osztályharcban formálódik,

b) megosztás az olyan dolgozók között, akiknek munkaereje a kapitalista piac nemzetközi expanzióján belül használandó fel és újul meg, és az olyanok között, akiknek munkaereje elvileg a strukturált fejlődésen belül devalorizálódik,

c) megoszlás a tudományos-technológiai és a műszaki felkészültség szempontjából.

A fenti példákból kitűnik, hogy a munkások megoszlása nem a tökéltrehozás feltételeinek különbözőségéből ered, hanem a munkaerő felhasználásának különböző módzataiból. Ebből ered az „értéktöbblet megteremtésének különbözőségén alapuló fokozatos munkaerő-megosztás” tendenciája. „Hangsúlyozzuk, hogy az értéktöbblet termelésének alapján létrejövő fokozatos munkaerő-megosztás a kulcsa a nemzetközi munkamegosztásnak, és éppen e kulcs alapján történik az ipari dolgozók osztályának világméretű rétegeződése is.” (488. o.)

A munkaerő és a munkásság globális megosztottságának harmadik „produktuma” az, hogy az értelmiségi és nem manuális munkát végző bér munkások nagy csoportját elválasztja az ipari és mezőgazdasági félproletár csoportoktól.

Az osztálykapitalizmus és a korai szocializmus válságai című fejezetben a mai világválság okait taglalja a szerző. A világválság okozói gazdasági és nem gazdasági eredetűek: a világ gazdasági válság, a nemzetközi politikai viszonyok válsága, valamint az emberi civilizáció és kultúra válsága. „Ezek a körülmények lehetővé teszik a polgári társadalmak reprodukálását vagy involúcióját, de lehetővé teszik a szocializmusnak mint világfolyamatnak a progresszív vagy regresszív tendenciáját is.” (707. o.)

A szerző rámutat arra, hogy e pusztító erejű válságtól az emberiséget csak úgy lehet megvédeni, ha harcolunk a munkaerő kihasználásának e történelmileg is retrográd jelensége ellen, és ha e harcban az anyagi termelés, az emberek és a társadalom szociálpolitikai és kulturális életének minden vonatkozásában új megoldásokat alkalmazunk. A korai szocializmus gazdasági válságának közvetlen okait — a szerző szerint — a rendszerek kialakulásának és működésének „mechanizmusában” kell keresni. „A lengyel társadalmat alapjaiban megrázkódtató válságok — amelyek egyébként tipikusak — nem küzdhetők le etatista viszonyokon alapuló gazdaságpolitikával és az ennek megfelelő politikai rendszerrel.” (708. o.) A lengyel tapasztalat alapján a szerző felteszi az igen összetett kérdést: Vajon ezek az ellentmondások, melyek e válságot előidézik analógiái-e a kapitalista gazdálkodás alapvető problémáinak? Abból a feltevésből indul ki, „hogy az etatista gazdálkodás során előállt gazdasági válságnak alapvető okai abban rejlenek, hogy itt a munkaerő felhasználása és reprodukálása a kapitalista termelési viszonyokhoz hasonló módon, mintegy azok továbbéltetésével történik”. (708. o.) Ezért a korai szocializmus országainak gazdasági válságaiban előállt különbségek annak következményei, hogy a felemás termelési mód és a társadalom osztálystruktúrájának szocialista átalakulása során lehetetlenné vált a fejlődés és megtorpanás sajátosan kapitalista dinamikája is. Az etatista gazdálkodási mód olyan mechanizmusokat alkalmaz, melyek közvetlenül idézik elő a gazdasági válság különböző formáit. Nemzetközi síkon a korai szocializmus országainak belső problematikáját az anyagi folyamatok nemzetközi társadalmasítása, valamint az osztóke politikai és ka-

tonai-politikai folyamatai szítják. Amennyiben a korai szocializmus országai nem erősödnek meg, nem alakítják ki a forradalmi gyakorlat védelmi mechanizmusát, s nem fejlesztik az átmeneti struktúrákra és rendszerekre vonatkozó kritikai akcióikat, akkor a visszafejlődés veszélye fenyegeti őket, ez pedig már a válság okait is magában rejt. A válság megnyilatkozási formái különfélék lehetnek, kezdve a sztálinizmustól, a kínai „kulturforradalmon” keresztül, a mély gazdasági megrázkódtatásokon át a hegemonista politikáig...

Lengyelország gazdasági válsága az etatista gazdálkodás ellentmondásainak és a kapitalista világ globális gazdasági válságának együttes következményeként jött létre. Mivel a munkásosztály és mozgalma specifikumának következtében képtelenek voltak az etatista társadalom gazdasági-politikai mechanizmusával kiküszöbölni a gazdasági válság belső okait, így „a lengyel termelésnek a nemzetközi termelési és tőkefelhalmozási folyamatokba történő intenzív integrációjában keresték a kiutat, ahelyett, hogy változtattak volna az etatista módszereken”. A lengyel társadalom megrázkódtatásai a korai szocializmus gazdasági válságának szociális-politikai válságba történő átmenetét tükrözik. Ilyen körülmények között ellentétes tendenciák jelentkeznek, egyfelől a történelmi-progresszív, forradalmi megoldások, másfelől az integrális represszív és involutív megoldások. „A lengyel tapasztalat felettébb indikatív a szocializmus történelmi fejlődése szempontjából, mely az etatista gazdálkodási mód ellentmondásaiban módfelett nagy akadályokra futott, és ez bénítólag hat rá, hisz a termelésnek ez a módja befolyásolja a szociális-politikai állapotokat is.” (711. o.)

A történelmi potenciált a munkásosztály, az anyagi és szellemi javak termelőinek egyéb csoportjai, valamint a társadalmi termelőerők tényezőinek összessége alkotja. A korai szocializmus etatista formái a felsorolt hajtóerők, egyfelől az érett és kiforrott emberi és társadalmi szükségletek, másfelől pedig a megakadályozott megvalósulások között hihetetlen feszültséget teremtettek. Lengyelországban a gazdasági és szociálpolitikai válság leleplezte azokat a szocialista mozdítóerőket, melyek az etatista „történelmi kompromisszum” burkában rejtettek. A szerző hangsúlyozza, hogy ez a burok elsősorban a termelés ellentmondásai végett pattant szét, gazdasági válságot idézve elő. Ennek a történelmi tapasztalatnak az értelmi reprodukálásakor tehát az ellentmondások elemzéséből kell kiindulni.

A *Védőbeszéd a radikális kérdésekért* című fejezetben a szerző kitér az emberek feletti társadalmi erőkre, akárcsak az autonóm szociális erők lehetőségeinek dilemmájára és a munkások forradalmi gyakorlatára. Három kérdése a termelés új, történelmi típusának genezisére, valamint a személyiség és a mozgalom kapcsolatára vonatkozik, s ebben benne foglaltatik a radikális kérdések lényege is, mellyel a szerző értekezését befejezi.

Az író szerint a klasszikus kritikai és forradalmi elmélet — a marxizmus — nagy próbatételnek van kitéve a felszabadulási lehetőségek mély-

rétegeibe történő lehatoláskor. „Az emberek nem várhatják el, hogy e kísérlet nélkülük történjen, hogy az elméleti gondolkodás és az eszmei-történelmi orientáció kész válaszokat és bizonyítékokat kínáljon fel nekik. Ellenkezőleg, a felismerések és eszmei képességek próbája autonóm felszabadító gyakorlatuk szerves része.” (896. o.)

Könyvében a szerző közli elméleti-történelmi általánosításait, és végül betekintést ad modern világunk problematikus kérdéseibe, majd megfogalmazza a tételt, miszerint a polgári társadalmak történelmi válságának, a korai szocializmusnak és a gyarmatellenes forradalmaknak kérdését nem lehet a heteronómia, az anyagi javak makrorendszerének technokratikus szervezetei és az öngazgatás közötti kompromisszummal megoldani. Mindebből az következik, hogy a válságot egyedül az emberek harcias és építő jellegű társulásával lehet leküzdeni. „Bebizonyítjuk, hogy az ilyen társulás csak az emberek és az emberi közösségek autonóm gyakorlásában valósítható meg, és hogy e gyakorlatról szóló feltételezések az újkori társadalmak történelmi dialektikáján, az emberi világ fejlődésén alapulnak, szemben az áru-tőke és az emberi tulajdonságok elidegenedésének folyamatával, akárcsak azt, hogy a mai elidegenedett és diabolikus nemzetközi termelési apparátus feletti ellenőrzést csak az elvszerű társulásban — nemcsak lokális közösségekben, de az egyetemes termelés szintjén létrejövő társulásokban — részvevő emberek végezhetik.” (905. o.) A „strukturális válság”-ra a munkásmozgalom pozíciójáról ad választ Vidaković, mégpedig a felszabadító gyakorlat előrejelzéseit kutatva, továbbá az antikapitalista és antibürokrata akciók és a társult munkában dolgozók forradalmi gyakorlatának egységét szorgalmazva.

Felettből érdekes az a rész, mely az új típusú, történelmi termelés mód genezisének kérdésével foglalkozik. Az író olyan kérdéseket vet fel, amelyek alapul szolgálhatnak, és amelyek megteremthetnék a társadalmilag felszabadított kommunista termelési módot. „Az antagonisztikus termelés megszüntetésének fő aspektusáról van szó, az emberek és a társadalom klasszikus együttésének felszámolásáról. Az új, történelmi termelési mód csak e felosztás megszüntetésére irányuló, harcoss és alkotó gyakorlat útján valósulhat meg.” (906. o.)

A munkások mindaddig nem szegülhetnek szembe az anyagi javak termelési válságával, amíg nem egyesülnek azokkal az állandóan növekvő emberi erővel, melyeket a válság megfoszt az életfeltételektől. Ez azt jelenti, mindenki számára hozzáférhetővé kell hogy váljanak a képességek és szükségletek fejlődésének univerzális lehetőségei. Maga a könyv bizonyítja, hogy ez tényleg univerzális és kategorikus.

A *Személyiség és mozgalom* című utolsó fejezetben a szerző összefoglalását adja a radikális kérdéseknek. Elismeréssel kell adóznunk erőfeszítéseit illetően, hogy áttekintését adja a Marx és korunk címen összegyűjtött kérdéseknek. A marxista elméleti-történelmi megismerés mai körülményekre történő vonatkoztatása ugyanis kiválóan valósul meg. A szerző rámutatott a marxista üzenet és a napjainkban zajló radikális osztályharc fő momentumai között kialakult lényegi kapcsolatra, és megállapítja: a

Marx által megfogalmazott elmélet legfőbb feladata minél mélyebbre hatolni a mozgalomban részvevő emberek személyiségének genezisébe, azokéba, akikről a kollektív mű sikere leginkább függ. Szerinte a marxi üzenet és a radikalizálódott proletár osztályharc közötti kapcsolat „századokat ível át, és e híd pillérei felülemelkednek a marxizmus bátortalan és élettelen alakjain, a tehetetlen munkásmozgalmon és a bürokratizmus-tól terhes szocializmuson”.

Mák Ferenc fordítása

Rezime

Suvremene društvene krize u analizama Zorana Vidakovića

Knjiga „Marks i savremeni svet” značajna po svom iskazivanju Marksove teorijsko-istorijske spoznaje u okolnostima savremenog sveta. Iskaz počinje izdvajanjem teorije o osnovnoj pokretačkoj protivrečnosti razvoja čoveka današnjeg sveta i njegove istorijske prakse, kao i razvijanje teorije o protivrečnostima između kapitalističke produkcije i upotrebe radne snage i istorijskog razvoja ljudskih delatnih i socijalnih moći potreba i pobuda — izdvajanjem te teorije kao jezgra Marksove revolucionarne misli.

Resummee

Heutige gesellschaftliche krisen in Analysen von Zoran Vidaković

Das Buch „Marx und die heutige Welt” ist beträchtlich wegen der Ausführung der theoretisch-geschichtlichen Erkenntnisse über die Angelegenheiten der heutigen Welt. Die Ausführung beginnt mit der Entdeckung der grundlegenden Gegensätzlichkeiten der Entwicklung des Menschen der heutigen Welt und seiner historischen Praxis, sowie mit der Entwicklung der Theorie über die Gegensätzlichkeiten der kapitalistischen Produktion und der Nutzung der Arbeitskraft und der Entwicklung-Erzeugung — und sozialen Kraft, der Nötigkeiten und Motivationen — durch die Ausführung dieser Theorie, als des Kerns, des Sinnes der revolutionären Idee von Marx.